

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА РЕВОЛЮЦІЙНІ ЗСУВИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

УДК 94:355.4(477)«1918/1919»

© Андрій ЛИСЕНКО

ДЕЯКІ ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНСЬКИХ ФОРМУВАНЬ У ХОДІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1918 – 1919 рр.

Здійснена спроба дослідити та проаналізувати частину методів і принципів, які використовували під час громадянської війни в Україні ватажки повстанських формувань у боротьбі, як проти агресії з боку комуністичного уряду в Росії, так і проти прихильників відновлення єдиної та не подільної імперії.

Ключові слова: збройні формування, військові підрозділи, кавалерійські частини, піхота, обоз, білогвардійці, червоноармійці, розвідка, підпілля, командування.

Досліджувані нами події пов'язані з трагічним періодом української історії – намаганням захистити державну незалежність від нової московської влади, що її очолювали РКП (б) та її тимчасові союзники. Актуальність обраної проблеми посилюється сучасним політичним, економічним і військовим становищем нашої держави. Маючи перед собою сильного та підступного ворога – Російську Федерацію, українське громадянське суспільство намагається протиставити йому свою згуртованість, самопожертву та здатність до самоорганізації. У багатьох містах нашої держави проходять вишкіл добровольці, які готові, у разі ескалації агресії з боку сусідньої країни, розгорнути партизанську війну проти загарбників. Саме тому, на нашу думку, досвід ведення бойових дій українських повстанських формувань у період 1918 – 1919 рр. може стати в пригоді сьгоднішнім захисникам Вітчизни.

Початок дослідженню повстансько-партизанського руху в Україні поклав тодішній Голова Реввійськради Росії Л. Троцький у своїй роботі «Украинские уроки» [10, 178 – 182]. Значне місце феномену протистояння українських повстанців регулярним військовим підрозділам приділив В. Антонов-Овсеєнко [1]. Натомість про організацію повстанської боротьби на Полтавщині в роки громадянської війни у своїх спогадах писав Р. Суслик [9].

Майже всі дослідники відзначали, що саме завдяки підтримці місцевого населення повстанці мали змогу відстежувати кожен крок противника та знаходити місця й час для завдання йому найдошкульніших ударів. До того ж, неабиякою проблемою для командування регулярних військ було визначення місця дислокації та чисельності того чи іншого повстанського формування. Зазвичай вони мали кілька опорних баз і зовсім не значну кількість бійців постійного складу, однак за необхідності загони могли розростатися в кілька разів. За потреби окремі формування могли об'єднуватися, та як тільки зникала необхідність, вони знову розчинялися серед місцевого населення. Як приклад можемо навести епізод із боротьби Червоної армії проти отамана Д. Зеленого: газета «Красная Армия» повідомляла про розгром основних сил отамана, що розчинилися на околицях м. Кагарлика, а через залізничне полотно разом із Д. Зеленим прорвалося лише близько 400 осіб [6].

Сприяло українським повстанцям і те, що впродовж досліджуваного нами періоду було відсутнє саме поняття лінії фронту, тому зберігалася реальна загроза чинити постійні напади на населені пункти, обози, військові підрозділи ворога та тримати в постійній напрузі прибічників і урядовців установленого режиму.

Білогвардійська газета «Новая Россия», що друкувалася в Харкові, у вересні 1919 р. повідомляла читачам про аварію кур'єрського потяга № 1/2 Р поблизу ст. Безпалівка. Начальник відділу експлуатації Південної залізниці Н. Мельницький повідомляв, що причиною катастрофи стало руйнування залізничного полотна. Невідомими особами зі шпал непомітно були витягнуті костилі та рейки протяжністю 10 метрів. У результаті цієї операції українських повстанців із 13 вагонів потяга, 4 виявилися повністю знищеними, а решта відчутно постраждали. Кількість потерпілих становила близько 200 осіб. Найбільших руйнувань зазнали передні вагони, серед яких був і офіцерський, із-під його уламків було вилучено 50 трупів офіцерів [7, 3].

Унаслідок подібних дій повстанців війська противника зазнають регулярних втрат, і хоча офіційно бойові дії не ведуться, стан постійної бойової готовності в умовах невизначеності породжує безперервну напругу. За таких умов переваги регулярної військової сили поступово втрачаються, а армія – дезорганізується. Додатковим наслідком таких форм ведення бойових дій є зміна настроїв серед місцевого населення, яке маючи приклади вдалої збройної боротьби та постійно слабнучого противника, рано чи пізно підніметься на загальне збройне повстання.

Зазвичай райони, що їх займають тиллові установи окупаційних військ, досить тісно пов'язані з діючими військами. Відповідно до потреб фронтових підрозділів створюються тиллові осередки з певною часткою автономності щодо інших військових частин та комунікацій. Наслідком такого стану речей стає поява повстанських угруповань, які набирають територіального, у певному плані, постійного характеру, а їхні дії також обмежуються районом проживання основної частини особового складу. Про те, наскільки серйозними можуть бути дії повстанців, ми можемо зробити висновок, проаналізувавши спогади А. Півненка

та А. Тутика [8]. Автори розповідали, що в середині серпня 1919 р. Лозово-Синельниківська повстанська армія дістала наказ командувача повстанських військ Лівобережної України Г. Колоса, у якому йшлося про орієнтування всіх повстанських сил у північному напрямі для полегшення Червоної армії боротьби з Добровольчою армією під командуванням А. Денікіна. У результаті загони на чолі з Крючевським розпочали успішні бої під Полтавою. Формування під командуванням С. Матяша взяло м. Хорол і певний час його утримувало. Повстанська група І. Лантуха захопила с. Підгородне й блокувала залізничне сполучення на лінії Катеринослав-Новомосковськ. Перший Революційний Новомосковський полк під командуванням П. Депоніоті (Молибоги) захопив Новомосковськ. Ці дії змусили ставку А. Денікіна терміново зняти з фронту «Вовчу дивізію» А. Шкуро і Перший Донський офіцерський полк та перекинути їх із передової для наведення порядку в тилу [8, 37 – 38].

Таким чином складалася ситуація, коли за відсутності бойових дій повстанці практично не відрізнялися від мирного населення, об'єктивно становлячи його невід'ємну частину. Однак бійці повстансько-партизанських загонів мають за міцністю такий же зв'язок із своїми домівками, як і із загonom, а значить, це вимагало від них посиленої, а то й виняткової обережності. Найменша допущена помилка могла стати причиною демаскування повстанця й привезти до репресій проти нього самого та його рідних. Тому (теоретично) розмах дій повстанців мав би звужуватися та ставитися у залежність від потреб дотримання власної безпеки. Однак історія дає нам достатньо прикладів, коли боротьба виходить за ці рамки, особливо в умовах громадянської війни, коли протистояння ворогуючих сторін втрачає навіть той умовний наліт цивілізованості, який притаманний методам ведення війни звичайної.

У зведенні, адресованому членам ЦК КП(б)У від 22 вересня 1919 р., описана картина повстання в районі ст. Колосівка, у якому брали участь колоністи та навколишні селяни. Про те, що виступ не був підготовлений заздалегідь, а розпочався стихійно, свідчить стан озброєння повсталих: обрізи, револьвери, коси, вила, сокири. Участь у виступі брали і чоловіки, що йшли в першому цепу, і жінки, що складали собою другий цеп. За звичкою повсталі ділилися на полки. Щоб уберегтися від панцерників, вони знищували мости та псували залізничну колію. Захоплюючи населені пункти, повстанці встановлювали там владу тимчасових селянських комітетів, розшукували та знищували комуністів і комісарів, часто разом із членами їхніх сімей. Також було заарештовано близько 800 представників єврейської національності (їхня подальша доля спостерігачеві невідома). Причинами виступу повсталі називали проведення примусової мобілізації, розстріли мобілізованих, небажання євреїв іти на фронт та наявність продовольчої розкладки [12, 23 – 24].

Однак і в тилу денікінських військ ситуація була нестабільною. Один факт нападу на потяг головнокомандувача Добровольчої армії генерала В. Май-Маєвського, який переїжджав із Києва до Харкова, свідчить багато про що.

Адже лише випадок урятував прославленого генерала та одного з лідерів білого руху від загибелі. Про цей інцидент повідомляла читачам білогвардійська газета «Голос Юга». У цьому ж числі давалася загальна характеристика невтішного становища в селах Полтавської губернії, в тилу денікінської армії. Автори статті стверджували, що на цій території процвітав більшовизм, який переплітався з українським самостійницьким рухом. Відзначився й факт перебування, на контрольованій білими території відомих більшовицьких комісарів, які організовували та проводили підривну діяльність. Констатувалося й те, що більшість місцевих керівників перебували на тих самих посадах й за радянської влади [4, 2].

Можуть складатися й сприятливіші умови для повстансько-партизанського руху. Саме така ситуація може виникнути за умов, коли, з одного боку, змінюється обстановка на батьківщині окупантів. У нашому випадку це передреволюційна ситуація в Німеччині та Австро-Угорщині, а потім і крах центральних держав. Про активне роззброєння, і навіть грабування ешелонів, якими поверталися додому німецькі та австро-угорські солдати, йдеться в працях В. Волковинського та В. Верстюка [3, 61; 2, 43].

З другого боку, це тоді, коли реальна ситуація вимагає участі в бойових діях найкращих та найбоєздатніших формувань регулярної армії. Саме тоді слабшає охорона тилкових комунікацій та установ, а окупаційна влада змушена вдаватися до щоразу ширшої співпраці з місцевим населенням. А новонабрані співробітники, що через надзвичайно тісний зв'язок зі своїми сім'ями, які теж опиняються під постійною загрозою репресій вже з боку повстанців, змушені з ними співпрацювати. У результаті тил ще більше послаблюється. Наприклад, в архівно-слідчій справі № 11078 архіву СБУ є матеріали звинувачення колишнього начальника міліції Кишенської волості Кобеляцького повіту Полтавської губернії Наводника, кандидата в члени КП(б)У, у співпраці з отаманом місцевої групи повстанців Левченком. Йому інкримінували сприяння повстанському загонові: забезпечення радянськими документами, інформування про каральні заходи, збирання та передавання зброї тощо. Місцеві жителі П. Єгольник, М. Морозова та С. Гречанова, які зробили Наводнику заяву про переховування повстанців у помешканні С. Гречана, були ним видані людям отамана Левченка і наступного дня вбиті. За наказом Наводника була вночі проведена заміна міліціонерів двох волостей. У результаті біля одного з хуторів правоохоронців знищив загін Левченка [5, 101, 103, 105, 107, 240, 243].

У такій ситуації основну роль в охороні тилкових районів діючих військ відіграють, як правило, не численні гарнізони або військові формування, зосереджені для охорони комунікацій, а значить, значні райони залишалися лише під наглядом військової влади, але були їй зовсім не підконтрольні. Таким чином, складалася ситуація, коли від території тилового району залежала якість його охорони – чим більшим був район, тим більш розгалуженими були його комунікації, отже, потреба в охороні була меншою. На таких територіях

повстанцям було простіше й безпечніше організуватися у великі з'єднання, які, в свою чергу, вже могли вдаватися до здійснення тривалих рейдів, уже не маючи такої міцної прив'язки до свого населеного пункту чи регіону. Таким чином, повстанці могли контролювати досить значні протяжністю території району.

У роки громадянської війни на українських теренах часто навіть головні транспортні магістралі – залізниці – залишалися неконтрольованими тогочасною владою. Схожий приклад можемо навести з історії Ічнянського повіту Чернігівської губернії.

Особливий уповноважений Ради Оборони Дробніс отримав донесення про необхідність посилення гарнізону в м. Ічня, активізуючи для цього загони під керівництвом отамана Ангела. Від нього вимагали надати додаткові людські ресурси для охорони залізничного полотна, оскільки на ділянці стратегічної залізниці Київ-Бахмач виникла реальна загроза. У зв'язку з цим пропонувалося розіслати по 50 залізничників на Носівську ділянку, в Крути та Ічню [15, 83].

В умовах, що склалися в Україні на той час, радянський уряд Х. Раковського вдався до формування інтернаціональних частин або залучав до наведення порядку на підконтрольній території військові формування, створені з вихідців із Росії. Причиною цього була часта втрата контролю над частинами, сформованими з українців. Таких повідомлень можна знайти досить багато в архівних джерелах [11, 3, 5, 7, 15 – 17].

Але й іноземні військові підрозділи не завжди виявлялися надійними. Для прикладу, наркомвоєнмор М. Подвойський рекомендував створювати інтернаціональні полки й уводити до їхнього складу не більш як роту бійців однієї національності [14, 4, 16]. Через два місяці М. Подвойський надіслав телеграму Голові українського радянського уряду Х. Раковському та Дзевалтовському, у якій повідомляв, що за невиконання наказів він передав до Революційного трибуналу весь командний склад I Інтернаціонального полку та настійливо рекомендував заарештувати його командира, громадянина Угорщини Р. Фекете, обіцяючи передати компрометуючий матеріал для суду не лише над ним, а й над командуванням II Інтернаціонального полку [13, 27].

До того ж, значна протяжність шляхів сполучення призводила до розосередженого розміщення баз, складів, що створювало вигідніші умови та ширший вибір місць українським повстанцям для завдання ударів. Описане становище обумовлювало значну кількість успішних нападів. Зважаючи на те, що ватажки українських партизанів, як правило, розподіляли захоплені матеріальні цінності не лише серед своїх бійців, а й серед місцевого населення, це викликало бажання багатьох охочих влитися в лави повстанських підрозділів.

Розростаючись у такий спосіб повстанські формування поступово захоплювали контроль над усім тилом противника. С. Щаденко у своїй роботі згадував, що після взяття м. Одеси отаман Н. Григор'єв вивіз із території портівих складів близько 30 ешелонів трофеїв. У тому, що там були не лише зброя та боєприпаси, сумнівів не виникає [16, 10 – 11].

За умов, коли ситуація розгортається за подібним сценарієм, регулярна армія, командування якої не користується підтримкою місцевого населення, а політика політичного керівництва викликає нерозуміння та опір, опиняється в досить складному становищі. Перебуваючи в постійній напрузі та невпевненості в нормальному функціонуванні тилу, військове командування змушене знімати з фронту часто найбоєздатніші частини для підтримання порядку в тилу діючої армії. Через наростаючий опір, викликаний почасти й репресивними методами забезпечення нормального функціонування тилу, боротьба починає затягуватися і в тилу, і на фронті, потребуючи більш значних сил. Потім, як правило, масові повстання повністю руйнують тил, паралізуючи його діяльність, і боротьба закінчується поразкою окупаційних військ.

Таким чином, ми можемо дійти висновку, що в умовах громадянської війни повстанський, партизанський рух є одним із видів боротьби народу за свободу та незалежність своєї батьківщини. Способи боротьби, які вели повстанці, були достатньо різноманітними й часто не відрізнялися від методів ведення бойових дій підрозділами регулярних армій. Територіальний принцип формування, попри необхідності передислокації в інший район, створював надзвичайно сприятливі умови для діяльності українських повстанців у місцях їхньої постійної дислокації. Маючи за собою підтримку більшості українського населення, отаманські формування створювали реальну загрозу для функціонування тилу діючих армій усіх політичних режимів, що намагалися закріпитися на українських землях упродовж досліджуваного періоду.

Джерела та література:

1. Антонов-Овсеенко В.А. Записки о гражданской войне / В.А. Антонов-Овсеенко. – Т. 1. – М. – Л.: Госиздат, 1924. – 300 с.
2. Верстюк В. Нестор Иванович Махно (Воспоминания, материалы и документы) / В. Верстюк. – К.: Наукова думка, 1991. – 191 с.
3. Волковинський В. Нестор Махно. Легенди і реальність / В. Волковинський. – К.: Перліт продакшн ЛТД, 1994. – 252 с.
4. Голос Юга. – Полтава, 1919. – № 22. – 1 вересня.
5. Державний архів СБУ. – Архівно-слідча справа. – № 11078.
6. Красная Армия, 1919. – 30 июля. – № 104.
7. Новая Россия. – Харьков. – № 108. – 27 сентября.
8. Півненко А. Буремне життя / А. Півненко, А. Тутик. – К.: Молодь, 1972. – 43 с.
9. Суслик Р. Криваві сторінки з не писаних літописів / Р. Суслик. – Англія: Б.в., 1955. – 337 с.
10. Троцкий Л.Д. Украинские уроки / Как вооружалась революция. – М., 1924. – 476 с.
11. ЦДАВОВ України. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 2.
12. ЦДАВОВ України. – Ф. 2579. – Оп. 1.
13. ЦДАВОВ України. – Ф. 2579. – Оп. 1. – Спр. 24.
14. ЦДАВОВ України. – Ф. 2579. – Оп. 1. – Спр. 24.
15. ЦДАВОВ України. – Ф. 2579. – Оп. 1. – Спр. 5.
16. Щаденко С. Григор'євщина / С. Щаденко. – Х.: Держвидав, 1929. – 44 с.

© Андрей ЛЫСЕНКО

НЕКОТОРЫЕ ТАКТИЧЕСКИЕ ПРИЁМЫ ВООРУЖЁННОЙ БОРЬБЫ УКРАИНСКИХ ПОВСТАНЧЕСКИХ ФОРМИРОВАНИЙ В ХОДЕ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ 1918 – 1919 гг.

Предпринята попытка исследовать и проанализировать часть методов и принципов, которые использовали во время гражданской войны в Украине руководители повстанческих формирований в борьбе, как против агрессии со стороны коммунистического правительства в России, так и против сторонников реставрации единой и не делимой империи.

Ключевые слова: вооружённые формирования, военные подразделения, кавалерийские части, пехота, обоз, белогвардейцы, красноармейцы, разведка, подполье, командование.

© Andriy LYSENKO

SOME TACTICAL TECHNIQUES OF ARMED STRUGGLE OF UKRAINIAN REBEL GROUPS DURING THE CIVIL WAR OF 1918 – 1919

The author attempts to explore and analyze the methods and principles used by the leaders of rebel groups during the civil war in Ukraine against aggression of communist government in Russia and against supporters of a united and indivisible empire which rallied around the Volunteer Army. Usually territorial method of forming, lack of centralized management and control, dissimilar ideas about the future of the Ukrainian state, the struggle for influence and other factors considerably complicated organizing resistance to regular units of the Red and the White Armies. But having the support of the majority of the population in their regions leaders of the rebel groups had a number of advantages over their opponents, which they have fully used during the armed struggle – among them we can include actually unlimited reinforcements of personnel, intelligence activities, logistical support, the salvation of fighters or their dispersal if necessary etc. For the opposing side this made impossible to count the forces and means, which the Ukrainian rebels could use, and, consequently, made impossible proper planning and conduct of military operations.

Although for the representatives of the rebel movement close ties of fighters with their living areas had their obvious disadvantages. Much too active participation in combat actions entailed a real danger to personal safety and the safety of their families. Therefore the rebels were forced to conduct their activities with extreme caution. But the representatives

of a particular occupation regime had similar problems – without their own personnel for the operation of rear bases and safe operation of railways the occupation authorities have been forced to engage the representatives from this area. People who cooperate with the regime that is not supported by the majority of the local population, get into difficult situation and as well as the representatives of the rebel movement are under constant risk to their safety and the safety of their families. Consequently, they were forced due to the current objective circumstances to cooperate with forces dissatisfied with the current authority, and in some cases provide direct assistance in the ongoing armed struggle.

Thus, for the fighting army conditions are created that greatly complicate its straight duty. Having problems with the ensuring of its own rear normal operation, political and military leadership is forced to weaken the front, sending military units to guard the most important logistical and communications institutions, slowing down the development of successful actions at the front. The rebel forces, without having their continuous front and conducting successful operations, attract new forces, capturing rear zone of the combat army, paralyzing its actions and facilitating the enemy the task of smashing the existing political regime.

Keywords: armed formations, military units, cavalry, infantry, baggage, whiteguards, Red Army men, intelligence support, underground resistance, command.